

Ἡ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΛΑΜΑΣ

Ἡ τέχνη ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν βιοῦσαν ἀφ' ἑνὸς τὸ ὠραῖον, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζουσιν τὴν βίωσιν διὰ παραστάσεως καὶ δημιουργίας ἔργων ἀναγνωριζομένων ὡς ὠραίων.

Ἡ ὠραιότης εἶναι συνακόλουθον τῆς ζωῆς. Ὅπου πλήρης ζωὴ ἐκεῖ καὶ ὠραῖον. Αὐτὸ τὸ βλέπομεν ἤδη εἰς τὴν φύσιν. Δὲν εἶναι μόνον ἡ τάσις πρὸς αὐτοσυντήρησιν ἢ διέπουσα τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ ἡ πέραν αὐτῆς τάσις πρὸς μορφὴν, πρὸς χρῶμα, πρὸς ἐκφρασίαν.

Εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μία ἄλλη διαπίστωσις. Ὅπου ὁμαδικὴ ζωὴ, ἐκεῖ καὶ τέχνη. Δὲν αἰσθάνεται μόνον ὁ ἀνθρώπος τὸ ὠραῖον, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ ὠραῖον. Ἡ διαρκὴς ἀπασχόλησις μὲ τὴν τέχνην δὲν θεωρεῖται παρ' αὐτοῦ ὡς πολυτέλεια, ἀλλ' ὡς ἀνάγκη. Πνευματικὴ ἀνάγκη. Νοεῖται ὡς μία ἀνθησις τῆς ζωῆς. Ἄνευ τῆς τέχνης δὲν εἶναι πλήρης ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ. Δὲν ἔχει φυσιογνωμίαν.

Κίνητρον πρὸς δημιουργίαν εἶναι μία ἐσωτερικὴ πίεσις, ποὺ αἰσθάνονται ὠρισμένα ἄτομα, νὰ ἐκφραστοῦν καλλιτεχνικῶς. Αὕτη τοὺς εἶναι τόσον ἔντονος, ὥστε δὲν ἠσυχάζουν, εἰὰ δὲν λάβῃ χώραν ἀποφόρτωσις ἐκ τῆς πίεσεως διὰ δημιουργίας. Ἡ ἠῤῥημένη αὕτη ἀνάγκη, λόγῳ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ὀδηγεῖ, βιοῦται ὡς ἔμφυτον δῶρον, ὡς χάρισμα, ὡς τάλαντον.

Ὁ καλλιτέχνης αἰσθάνεται βαθύτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν. Τοῦ ἀποκαλύπτονται δράματα ἀποτελεσμένα εἰς μορφὴν, τὰ ὁποῖα μόλις ἀμυδρῶς διαισθάνονται οἱ πολλοί. Πόθοι, ιδέαι, ἀξίαι ζωῆς ἔχουν ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ σαφῆ τόνον προβολῆς. Ὁ ἔχων τὸ τάλαντον ἐμφανίζων ἔξ ἀνάγκης ἐσωτερικῆς τὸ δημιουργημὰ του περιβάλλεται ἀπὸ τὸν θάνασμον τῶν πολλῶν, τῶν μὴ ἔχοντων τὸ χάρισμα. Οὗτοι αἰσθάνονται μίαν ἄλλην ἔμφυτον πίεσιν, νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ καλλιτέχνημα. Νὰ θέλουν νὰ τὸ αἰσθάνωνται συνεχῶς ὡς τοιοῦτο.

Τὸ δευτέρον τοῦτο ἔμπειρικὸν δεδομένον ἐμφανίζει τὴν τέχνην ὄχι μόνον

γεννωμιένην ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ προσδιορίζουσιν αὐτήν, ἅτε ὁμιλοῦσαν μίαν γλῶσσαν ὑψίστης ἐκφραστικῆς δυνάμεως. Τὴν προσδιορίζει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς σαφοῦς συνειδήσεως, τῆς ἀδράς παραστάσεως, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δι' ἰδέας καὶ ἀρχάς. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη, διαρκῆς συνακολούθημα τῆς τέχνης, ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ θεωρῶνται ὅλοι οἱ μεγάλοι καλλιτέχνηαι ὡς διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ των.

Ἐπισημασθέντες ὅτι ὁ Φειδίας ἀπεκάλυψε τὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶν εἰς τὴν Ὀλύμπιον ὑπόστασιν των, οἱ τραγικοὶ ἐδίδασκον διὰ τῶν δραμάτων των τοὺς Ἀθηναίους, οἱ δὲ μεγάλοι ζωγράφοι καὶ Γλύπται τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἔπειτα, ἀποκαλοῦνται *maitres*. Ὁ καλλιτέχνης δηλαδὴ εἶναι ὁδηγὸς καὶ παιδευτὴς τῶν ἀνθρώπων. Τοὺς διδάσκει.

Γενῶνται ὅμως ὠρισμένα ἐρωτήματα ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης. Πρῶτον: δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν δημιουργεῖ ὁ καλλιτέχνης; Διὰ νὰ διδάξῃ; Δεύτερον: πᾶς καλλιτέχνης διδάσκει;

Εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα ἡ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Ὁ ἄξιος τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνης δὲν ἔχει ὡς ἀφετηρίαν ἐμπνεύσεως τὸν διδακτικὸν σκοπὸν. Διὰ τοῦτο ἔργα μὲ *θέσιν* συνήθως δὲν συγκινοῦν. Ἀφετηρία του εἶναι ἡ κατ' ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα βιώσεως καὶ δημιουργία πέραν παντὸς σκοποῦ. Καίτοι ὅμως δὲν ὑπάρχει ὁ διδακτικὸς σκοπὸς ὡς θεθευμένη ἀφετηρία, ἐπακόλουθον τῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἐντύπωσις καὶ ἀκτινοβολία ἐπὶ πάντα ἐρχόμενον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ καλλιτέχνημα ἢ *συν-κίνησις* τῆς ψυχῆς του μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ, ἢ αἴσθησις ἀξιών τὰς ὁποίας δὲν εἶχε φθάσει εἰς ὄριμανσιν νὰ τὰς βλέπῃ μόνος εἰς τὸν ψυχικὸν του ὀρίζοντα.

Εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα, ἐὰν πᾶς καλλιτέχνης διδάσκη, θὰ ἀπαντήσωμεν ὡς ἑξῆς. Ἐφ' ὅσον εἶναι καλλιτέχνης, διδάσκει. Ἀλλὰ δύναται νὰ διδάξῃ εἴτε τὸ καλὸν εἴτε τὸ κακόν, ἀναλόγως τοῦ ἂν συνεκινήθη διὰ τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο. Ἡ γενεὰ μας γνωρίζει τοῦτο ἐκ πλουσίας ἰδικῆς τῆς ἐμπειρίας. Ἡ βιομηχανοποίησις τοῦ θέματος, ἰδίᾳ τῆς 7ης τέχνης, μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι ὑπάρχει καλὴ τέχνη καὶ κακὴ τέχνη, ὅχι τόσο ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς, ὅσον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου.

Ἐν συμπεράσματι ἡ τέχνη ἔχει ὡς αὐτοσκοπὸν τὴν ἔκφρασιν. Ἐχει ὅμως συμφρεῖς συνεπείας διὰ τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν. Δύναται νὰ τὴν ἀναβιβάσῃ εἰς ὑψηλὰ ὁράματα, ἢ νὰ τὴν κάμῃ νὰ ὀλισθήσῃ πρὸς χθαμαλὰς περιοχάς, ὥστε νὰ ἐρηπῇ περὶ τὰ βιολογικά, περὶ τὰ παράδοξα καὶ τὰ παθολογικά, τὰ ὅποια νὰ ἐκθέτῃ διὰ μέσων πολυχρῶμων καὶ ἐντυπωσιακῶν εἰς ἀτελεύτητον ποικιλίαν, ὥστε νὰ ἐλκύῃ πρὸς αὐτὰ τὰς μάζας τῶν εὐκόλως ὑποβαλλομένων.

Δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι πᾶσα ἐποχὴ καὶ πᾶσα γενεὰ ὅχι μόνον ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ ἔχει ἀνάγκην καλλιτεχνικῆς τροφῆς, ἀναζητοῦσα νὰ εὕρῃ ταύτην γύρω της. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν τῆς προσφέρεται

ἡ ἀνυψώνουσα καὶ πτερόνουσα τέχνη, ἀρκεῖται νὰ τρέφεται μὲ ὅ,τι εὐρίσκει εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀγορᾶν.

Ἐπὶ τὸν ὅσον οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι τέχνη εἶναι πέραν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, πέραν πάσης ἀξιολογήσεως. Εἰς τὴν πρᾶξιν ὅμως οὐδέποτε ἔχουσιν, ὅτι πᾶσα τέχνη ἔχει τὴν δικαίωσίν της. Συζητήσεις καὶ κρίσεις, ἐπαινοὶ καὶ ψόγοι ἀκολουθοῦν πάντοτε τὴν ἐμφάνισιν καλλιτεχνικῶν δημιουργιῶν.

Ἐφ' ὅσον τὰ ἔργα τέχνης εἶναι αἰσθητικαὶ ἀξίαι, συμφυεῖς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ κατάφασις ἢ ἀπόφασις περὶ αὐτῶν, ἡ ἔκφρασις τῆς διὰ κρίσεως καὶ ἡ ἱεράρχησις ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου. Ἡ ἱεράρχησις ἰδίᾳ εἶναι ἡ τοποθετοῦσα ἀξιολογικῶς τὸν καλλιτέχνην καὶ τὸ ἔργον του. Αὕτη διαμορφώνεται πλήρως καὶ ἀποβαίνει καθαρωτέρα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Ἐφ' ὅσον ζῆ ὁ καλλιτέχνης συμβάλλουν ἄλλα στοιχεῖα διὰ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην, ὑποκειμενικαὶ ἐντυπώσεις τῶν κρινόντων, συμπάθειαι ἢ ἀντιπάθειαι, διαφημίσεις διὰ τεχνητῶν μέσων, τυχαῖα προβολαί. Ἡ πάροδος ὅμως τοῦ χρόνου παραμερίζει τὸν ἐκ περιστάσεως παράγοντα ἀντικειμενικοποιεῖ τὴν ἀξίαν του καὶ καθορίζει, ἐὰν τὸ δημιούργημα εἶναι μόδα παροδική, ἢ τις θὰ ὑποκατασταθῆ δι' ἄλλης, ἢ ἔργον διαρκεστέρας ἀναγνωρίσεως.

Ὡς κριτήρια ἱεραρχήσεως καὶ διακρίσεως ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου προσδιωρίσθησαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης ἡ *πρωτοτυπία* καὶ ὁ νέος τρόπος παραστάσεως τῆς ἐκφραζομένης ἰδέας, ἡ *βαθύτης* τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἀκροατοῦ ἢ θεατοῦ, ἡ *ἀναγνώρισις* ἀπὸ ἀνώτερα πνευματικῶς πρόσωπα καὶ ομάδας, ἡ *διάρκεια* τῆς ἀναγνωρίσεως ἐπὶ γενεάς, τὸ *ἠθικὸν ὄψος* τοῦ δημιουργοῦ, τέλος δὲ τὸ *θέμα* τὸ καλλιτεχνικῶς προβαλλόμενον.

Βεβαίως παρὰ τὴν καθολικότητα τῶν ὡς ἄνω κριτηρίων ὑπάρχουν κατὰ ἐποχὰς παραλλαγαὶ μορφῶν καλλιτεχνικῆς βιώσεως, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι μαρτυρία ὑπὲρ τῆς σχετικότητος τοῦ αἰσθητικῶς κρίειν. Ἐκάστη παραλλαγή ἐμφανίζει ἄλλην πλευρὰν βιώσεως καὶ ἐκφράσεως τῆς πολυμόρφου ζωῆς καὶ τῶν νοημάτων της. Ταλαιπωρούμεθα σήμερον μὲ ἐπιδείξεις ἰδιοτρόπων αἰσθητικῶν ἐκτιμήσεων. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἀναγνωρίζουν, ὅτι αἱ παραδοξότητές των δὲν θὰ ἔχουν ἀντοχὴν εἰς τὸν χρόνον. Ἡ ἀφηρημένη τέχνη, ὁ *Modernismus* καὶ ὁ *Surrealismus* εἶναι ἀπόρροιαί τῆς μεταπολεμικῆς θολότητος. Αἱ τάσεις αὗται ἀπασχολοῦν κατ' ἔκτασιν τοὺς εἰδικούς καταγραφεῖς τῶν καλλιτεχνικῶν προσφορῶν, ἀλλ' ἀποδεικνύονται βραχύβιοι λόγῳ ἐλλείψεως βάθους καὶ διότι ἐν μόνον θηρεύουν, τὴν ἐπικαιρότητα. Ἡ ἐξ αὐτῶν κόπως καθιστᾷ ἐπιτακτικὰς τὰς ἀναζητήσεις ποιοτικῶς ἀνωτέρας τέχνης.

Προβάλλεται τὸ ἐρώτημα ποῖα ἀπὸ τὰς καλὰς τέχνας δορᾷ παιδευτικῶς ἀποφασιστικώτερον. Ἀπάντησιν ἐν προκειμένῳ μᾶς δίδει ἡ θεωρία περὶ παιδείας. Κατ' αὐτὴν οἱ βασικοὶ παιδευτικοὶ παράγοντες, ὀρισθέντες ἤδη ἀπὸ

τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τρεῖς, ἡ *φύσις*, τὸ *ἔθος* καὶ ὁ *λόγος*. Ἡ ποίησις ὡς ἐντεχνος λόγος ἔχει τὴν μεγίστην παιδευτικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς μεγάλου ποιητοῦ ἀναγνωρίζεται ὡς δύναμις παιδείας ἀδιάλειπτος διεγείρουσα τὰς ψυχάς, ὥστε νὰ πάλλωνται ὁμοιομόρφως. Τὸ ποιητικὸν δημιουργημὰ παραλαμβάνει ἡ κοινωνικὴ δμάς, στενωτέρα ἢ εὐρύτερα, ἥτις τὸ διατηρεῖ εἰς τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις. Αὕτη δὲν ἀποβαίνει ἀπλούς μνημονικὸς φορεὺς, ἀλλὰ καὶ ἐκδοχεὺς ἐπιδράσεων τῆς ποιήσεως, ὡς ἐκφράσεως ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων.

Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸ παρὸν ἔτος τιμᾶ ἕνα ποιητὴν κατ' ἐξοχὴν παιδευτὴν τοῦ λαοῦ τῆς, τὸν Κωστῆν Παλαμᾶν, λόγῳ συμπληρώσεως ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ λεπτεμερέστερον τόσον ἢ προσωπικότης του, ὅσον καὶ ὁ παιδευτικὸς του ρόλος.

*
*
*

Ἡ ποίησις, πρώτη πνευματικὴ ἐκδήλωσις ἱστορικῶς, οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἔχη μύστας εἰς τὴν Ἑλλάδα, λόγῳ τῶν φυλετικῶν ἰδιοτήτων τῶν κατοίκων τῆς, νὰ θέλγωνται διὰ τὰς ἰδανικὰς δημιουργίας. Οὗτοι δὲν ὑμνοῦν μόνον τὰ κλέη εὐτυχῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ παθήματα καὶ τὰ πτώσεις, ὡς καὶ τὰς ἐγέρσεις καὶ τὰς ἐλπίδας.

Ἡ ἔθνικὴ ἔγερσις ἤρχισε μὲν διὰ τῶν ἠρωῶσμων τοῦ 1821, ἀλλ' ἐχρειάσθη ὀλοκλήρου αἰῶνος προσπαθείας καὶ μόχθους, διὰ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν συμπλήρωσίν τῆς. Εἰς τὴν ἀνοδικὴν ταύτην πορείαν συνέβαλε μὲ τὴν ποιητικὴν του δημιουργίαν ὁ Παλαμᾶς, καθιστῶν τὴν προσπάθειαν ταύτην σκοπὸν ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τοῦ 1886 μέχρι τοῦ 1931 δι' ἔργου ἀποτεθειμένος εἰς δέκα ἑννέα ποιητικὰς συλλογὰς¹ συγκινεῖ καὶ συναγείρει τὸ ἔθνος, ἀναγνωρισθεὶς, ζῶν ἀκόμη, ὡς *διδάσκαλος τοῦ ἔθνους*.

Τὰ δέκα ἔξ ἔτη, ποὺ διέρρευσαν ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἀπλῶς ἔστερέωσαν τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ρόλου του τούτου. Τὰ ποιήματά του ἀπαρτίζουν συνεχῶς δύναμιν ζωογονοῦσαν καὶ ἐνδυναμώνουσαν τὴν φυλὴν. Τὸ κοινὸν ἀνα-

1. Αὗται εἶναι :

- I. *Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου*, Ἀθῆναι 1886.
- II. *Ὑμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν*, Ἀθῆναι 1889.
- III. *Τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου*, Ἀθῆναι 1892.
- IV. *Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι*, Ἀθῆναι 1897.
- V. *Τάφος*, Ἀθῆναι 1898.
- VI. *Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης*, Πειραιεὺς 1900.
- VII. *Ἡ Ἀσάλευτη ζωὴ*, Ἀθῆνα 1904.
- VIII. *Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*, Ἀθῆνα 1907.
- IX. *Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*, Ἀθῆνα 1910.
- X. *Οἱ Καημοὶ τῆς Διμονθάλασσας*, Ἀθῆναι 1912.

τρέχει εἰς τὴν μελέτην των, διότι αἰσθάνεται νὰ τοῦ γεννοῦν τὰ σκιρτήματα ψυχῆς καὶ τὰς ἀναστάσεις τοῦ ποιητοῦ. Ὁ ταυτισμὸς τοῦ ἀναγνώστου μὲ τὴν ψυχὴν ἐκείνου, ἡ ὁμολογία του ὅτι *αὐτὸ αἰσθάνομαι καὶ ἐγώ, αὐτὸ ἀκριβῶς θέλω ὡς ἰδανικόν μου*, εἶναι ἡ καθιερώουσα αὐτὸν εἰς τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν. Δὲν εἶναι μόνον ἡ διὰ τῆς ποιήσεως συγκίνησις, τὴν ὁποίαν ἔσπειρε πλουσίαν γύρω του ὁ Παλαμᾶς, ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐξαιρετός ὡς πρόσωπον, ὅστις ἐνεργοποιεῖ τὴν ἐκ τοῦ ἔργου του ἀκτινοβολίαν.

Ζῆ καὶ δρᾶ ὁ Παλαμᾶς κατὰ μίαν περίοδον, ὅτε ἡ μὴ πραγμάτως τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους εἶχε γεννήσει μίαν ἀπαισιοδοξίαν, μίαν ἀμφιβολίαν διὰ τὸν δυναμισμὸν μας, ἐν πνεύμα σασιμότητος ψυχικῆς. Κατὰ τῶν τοιούτων τάσεων ἐγείρεται μὲ τὸ τάλαντόν του, ἵνα διδάξῃ καὶ κηρύξῃ.

Διδασκαλίαν καὶ καθοδήγησιν ζητεῖ ἐμφύτως πᾶν ἄτομον ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα. Τὴν ζητεῖ ἀπὸ τοὺς γονεῖς, ἀπὸ τοὺς διδασκάλους, ἀπὸ τὰ βιβλία. Ζητεῖ νὰ συλλάβῃ ὅλα ὅσα συνθέτουν τὴν ζωὴν. Τὸ νόημα τοῦ σπιτιοῦ του, ὅπου εἶδε τὸ φῶς, τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος ποῦ τοῦ ἔδωκε τὸ ψυχικόν του περιεχόμενον μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη τῆς, τῆς ἐργασίας ὅπου μέλλει νὰ διοχετεύσῃ τὸν δυναμισμὸν του, τοῦ ἄλλου φύλου εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἀναζητήσῃ σύντροφον ζωῆς.

Τὸ νόημα τοῦ σπιτιοῦ τὸ ἠσθάνθη καὶ τὸ ἔψαλε λυρικώτατα ὁ Παλαμᾶς, διότι ἡ μοῖρα τοῦ εἶχε δώσει τὴν χάριν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ ἐκλεκτὴν πνευματικὴν ρίζαν, διασώζουσαν ῥωμαλεὰν οἰκογενειακὴν παράδοσιν καὶ ζωογονοῦσαν πνευματικῶς ἐκάστην νέαν φύτραν.

« Τὸ σπίτι μας εἶν' ἓνα σπίτι ποὺ δὲν ἔχει
 Τὴν ἄσκημὴ βοῆ καὶ τὴ μουγγὴ τῆ νέκρα
 Τῶν ἄλλωτε σπιτιῶν ἀγνάτια του καὶ γύρω...
 Στὸ σπίτι μας ψυχὲς γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουν
 Κι ἀπάνου στοὺς βλαστοὺς βλαστοὶ περνοδιαβαίνουν...
 Ἀντιλαλεῖ στὸ σπίτι μας καὶ τὸ γιομίζει
 Γιὰ διαλεχτοὺς μιὰ διαλεχτή, μιὰν ἀρμονία... »¹

XI. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Ἀθήνα 1912.

XII. Βωμοί, Ἀθήνα 1915.

XIII. Τὰ Παράκαιρα, Ἀθήνα 1919.

XIV. Τὰ Δεκατετράστιχα, Ἀλεξάνδρεια 1919.

XV. Οἱ Πεντασύλλαβοι, Ἀθήνα 1925.

XVI. Λεῖλοι καὶ Σκληροὶ στίχοι, Σικάγο 1928.

XVII. Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων, Ἀθήνα 1929.

XVIII. Περᾶσματα καὶ χαιρετισμοί, Ἀθήνα 1931.

XIX. Οἱ νύχτες τοῦ Φήμιου, Ἀθήνα 1935.

1. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἐκδ., σ. 31.

Ἔτσι μόνον ἡ ψυχικὴ ἀτμόσφαιρά του, ἀλλ' ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα τοῦ ὁμιλοῦν.

*« Τὸ σπῆτι πού γεννήθηκα κι ἄς τὸ πατοῦν οἱ ξένοι
στοιχειὸ εἶναι καὶ μὲ προσκαλεῖ ψυχὴ, καὶ μὲ προσμένει. »¹*

Οἱ συμμαθηταὶ του καὶ οἱ συμπαῖκται του ἀκολουθοῦν ὡς ἀνάμνησις διαρκῶς παροῦσα. Ὁριμος πλέον γράφει διὰ « τὸ ἀγόρι τοῦ ἰλαροῦ σκολειοῦ τῶν ἑφτὰ χρόνων ».

*« Σύντροφέ ἐσὺ τῶν χρόνων τῶν πρωτανθισμένων,
Σεχωριστέ κι ἀξέχαστε κι ἄξιε τῆς μνήμης...
Σὰν κρῖνος κι ἂν ἀνθῆς, ἢ δείχνεσαι σὰν πύργος,
Σὰν ψίχαλο κι ἂν εἶσαι παραπεταμένος,
Ἦ καμάρι τῆς χώρας ἢ στὰ ξένα ξένος,
Εἶτε στὸ γριφοῦ τῆς ζωῆς εἶτε στοῦ τάφου,
Ὅ,τι κι ὅπου κι ἂν εἶσαι, δέξου το, ἀδελφέ μου,
Τὸ μακρινό μου τὸ φιλιὸ σὰ θεία χάρη! »²*

Τὸ πρῶτον σκίρτημα ἐφηβικοῦ ἔρωτος τὸ ἠσθάνθη μὲ τὴν ἀγνὴν ἰδανικὴν μορφήν τοῦ τύπου του. Ἡ ἀνάμνησις του ἐνέπνευσε τὸν ὄριμον ἄνδρα νὰ μᾶς δώσῃ τὸ ἀριστοῦργημα « **Ποθοῦλα** ».

*« Δεκάξι χρόνων εἴμουνα,
Κι ἀγάπησα τὴν ὁμορφὴ Ποθοῦλα τὴν παιδοῦλα
Τῆς χάρισα μιὰ μέρα τὴν εἰκόνα μου
Μέσα σὲ μιὰ χρυσοῦ καρδοῦλα.
Πῆρε τὸ χάρισμα ἡ παιδοῦλα μου, ἡ Ποθοῦλα μου,
Καὶ ροδοχάραξε ἡ χαρὰ τὸ κάλλος τὸ χλωμό της
Κ' ὕστερα; τὴν εἰκόνα μου τὴν ἔσκισε, τὴν πέταξε,
Καὶ τὴν καρδοῦλα κρέμασε στολίδι στὸ λαιμό της. »³*

Ὁ σημερινὸς πρόσηβος, ὁ βιαζόμενος ἀπὸ τὸ περιβάλλον του νὰ ὠριμάσῃ προῶρως, πόσον πτωχὸς μένει ἀπὸ ἀνάλογα συναισθηματικὰ ἀποθέματα, ποὺ ἀποτελοῦν διὰ τὸν ἔχοντα περιουσίαν ζωῆς. Ὅσοι αἰσθάνονται τὸ ὀκτάστιχον μεριμνοῦν πῶς νὰ μὴ στομωθῆ ἡ εὐαισθησία τῶν τέκνων των ἀπὸ τὰς δῆθεν προοδευτικὰς ἀντιλήψεις περὶ βιολογικῆς ἐλευθερίας, τὰς πληρωνομένας μὲ τὸ βαρὺ τίμημα τοῦ προῶρου σωματοψυχικοῦ γηρασμοῦ.

1. Τὰ Παράκαιρα, Β' ἔκδ., σ. 90.
2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 34.
3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

Τὸν ἔπειτα γάμον του μὲ τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς του ψάλλει ἐπίσης ποιητικῶς.

« Ἀγάπη μου, θυμᾶσαι τὴν ἡμέρα
 ποὺ ἀλλάξαμε τὰ στέφανα τοῦ γάμου;...
 Τὸ ἀλαργινὸ θυμᾶσαι τὸ ξωκλήσι;...
 Θυμᾶσαι τὸ ἱερό μας τὸ μεθύσι;... »¹

Ἀκόμη καὶ τοῦ πατρὸς του γράμματα μνηστείας πρὸς τὴν μητέρα του, ποὺ εὗρηκε μισοσβυσμένα, ψάλλει.

« Τοῦ πατέρα μου γράμματα
 Ποὺ ἀγάπης νέο βλαστάρι
 Στὴν παιδοῦλα μητέρα μου
 Τᾶγραφε ποῖν τὴν πάρη...
 Σὰ φωλιάς ψιδυρίσματα
 Μοῦ μιλάτε. »²

Οἱ ζωῶδεις Φροῦδισμοί, ποὺ καὶ σήμερον τόσον προπαγανδίζονται, δὲν τὸν εἶχον προσβάλει, διότι ὁ ψυχικός του ὀργανισμὸς ἦτο ρωμαλέος καὶ ὑγιής, ὅπως καὶ ἔμεινε μέχρι τέλους.

Διὰ τὴν γυναῖκα ὡς σύντροφον ζωῆς, ἀλλὰ καὶ πηγὴν δυνάμεως ἔγραψεν εἰς περισσότερα ποιήματα. « **Ἡ Ἀγάθωνος γυνή** » μᾶς παρέχει τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ θέματος.

« Ἄλλ' ὅταν θὰ θυμοῦμ' ἐσὲ κ' ἐσὲ στὸ νοῦ θὰ βάζω
 θὰ ἐξαλαφρώνω ἀπ' τὴ δουλειά, θὰ λύνωμαι ἀπ' τὴν ἔγνοια,
 πάλι θὰ νοιώθω δύναμη, θὰ ξαναπέρνω θάρρος...
 Κάτω ἀπ' τὴ σκέπη τοῦ σπιτιοῦ, θὰ τὰ ξεχάνω, πόνους,
 κακίες, τοῦ κόσμου τὴ βοή, τῆς γῆς τὰ πλούτη, καὶ ὅλα
 γιὰτὶ εἶσ' ἐσὺ τὸ ταῖρι μου, κ' ἡ ἀληθινὴ γυναῖκα... »³

Ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τῆς χειραφετήσεως τὸ αἰσθάνεται ὡς ἠθικὴν αὐτοανύψωσιν τῆς γυναικός.

« Γυναῖκα, ἂν θὲς ἀντιρῶναι νὰ δουλέψης
 γιὰ τὸν ξεσκλαβωμὸ σου
 ...Μέσα σου πρῶτα κάψε
 τὸ τριπλὸ ξόανο ποὺ τοὺς δούλους κάνει,
 Συνήθεια, Κέροδος, Πρόληψη. »⁴

1. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 90.
2. Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, Β' ἐκδ., σ. 18.
3. Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου, Β' ἐκδ., σ. 64.
4. Τὰ Σατυρικά Γυμνάσματα, 17.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ «*Πατριδα*» θὰ δονήσῃ τὰς χορδὰς τῆς λύρας του. Τὴν ψάλλει κατὰ πρόωτον ὡς φυσικὸν περιβάλλον, ποὺ τὸ αἰσθάνεται ὅμως ὡς πηγὴν ψυχικῆς ζωῆς. Ὅχι μόνον τὴν μίαν ἐνιαίαν ἑλληνικὴν πατριδα, ἀλλὰ καὶ «*Τὶς Πατρίδες*» καθ' ἕκαστον τὰς ἐμφανίζει μὲ τὴν χάριν τῆς ἐκάστην. Αἱ Πάτριαι προηγοῦνται, «ὅπου βογγᾷ τὸ πολυκάραβο λιμάνι», διότι «αὐτοῦ πρωτάνοιξε τὰ μάτια του στὴ μέρα».

Τὸ *Μισολόγγι* ὅμως θὰ εἶναι ἡ μεγάλη του ἀγάπη, ὄχι μόνον διότι ἐκεῖ-θεν κατάγεται, ἀλλὰ καὶ διότι ἐκεῖ τὰ πρῶτα παιδικὰ του βιώματα ὑπῆρξαν θεμελιακά. Ὀλόκληρος ἡ ποιητικὴ του συλλογὴ «Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας» εἶναι ἀνταύγεια ἐκείνων.

*« Τὰ πρῶτα μου χρόνια τὰξέχαστα τὰζήσα
κοντὰ στὰκρογιαλί
στὴ θάλασσα ἐκεῖ τὴ ρηχὴ καὶ τὴν ἡμερῆ
στὴ θάλασσα ἐκεῖ τὴν πλατεῖα τὴ μεγάλη. »¹*

Εἰς ὅλα ἐκεῖ εὐρίσκει κάτι τὸ ὠραῖον καὶ μοναδικόν, εἰς τὴν «ψαρο-ποῦλα», ποὺ περνáει «δρᾶμα καὶ θᾶμα», εἰς τὸν «Κῆπον τῶν Ἑρῶων», ὅπου «τὸ φέγγος τὸ νυκτερινὸ ξυπνᾷ τὰ παλληκάρια», εἰς τὸν «Βιολιτζῆ τὸν Μπαταριά».

*« Γεῖά σου, καημένε Μπαταριά, τῆς δοξαριᾶς τεχνίτη
κι' ἀφέντη τοῦ βιολιοῦ!...
Ἐπὸ τοὺς μῶλους τοὺς ρηχοὺς ὡς τὰ βαθιὰ κανάλια
γυμνά, ἀρμυρὰ νησιά,
πουλιὰ τῆς λιμνοθάλασσας, βορριάσματα, μαϊστριάλια,
τέτοια φωνὴ δοξάστε τὴν καὶ τέτοια δοξαριά. »²*

Ὅλα τὰ βλέπει ὠραῖα ἐκεῖ, λουσμένα ἀπὸ φῶς καὶ εὐωδιές.
*« Ἐπ' τὸ κανάλι οἱ πάσσαρες μὲ τὰπλωτὰ πανιά
γυρίζουν πρίμα,
μᾶς φέρνουν τὰ ζακνθιανὰ λουλουδία τὰκριβά,
τὸ πέρασμά τους γλύκανε κ' ἐσένα, πικρὸ κῦμα! »³*

² Ἀκόμη καὶ τὸ καθάριο τὸ χιονάτο ἄλατι του τὸ βλέπει ὠραιοποιόν.

*« Τὸ ψωμί σιταράτο καλοζύμωτο...
μέσα του, ἄλατι, ἡ χάρη σου, σπαρτή, σπαταλιμένη...
τὸ τρωνε νιές, λιγνές, μεσιτές, ξανθές, μελαχροινοῦλες,*

1. Καημοί, ἔκδ. 1912, σ. 27.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

3. Αὐτόφθι, σ. 33.

γι' αὐτὸ τῆς λιμοθάλασσης ὁ ἀφρὸς
τρέμει σὺν κάθε σείσμα σας, Μισολογγοποῦλες. »¹

Τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τοπίου ἡ ἐξύμνησις γίνεται μὲ ὁμοίως λυρικοὺς τόνους, ἀλλὰ καὶ μὲ νοητικὴν διαπότισιν, ποῦ αὐτομάτως συμπαρίσταται πλουσία τῶρα μὲ τὴν ὀρίμανσιν τῆς σκέψεώς του.

« Τὰ χιόνια εἶνε σὴν Πάργηθα σὺν ἄνθισμα κι' αὐτὰ
Χαιδεύει τὸν Κορυδαλλὸ δειλὴ χλωμάδα ὄνειρου
Τοῦ θείου τοῦ Βράχου τοῦ γελᾷ ἢ Πεντέλη, κι' ὁ Ὑμηττὸς
Ἀκούει γυρτὸς τὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι τοῦ Φαλήρου. »²

Ὅλα εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ βλέπει νὰ ἔχουν ζωὴν καὶ ὑπαρξίν ἰδικήν των· ἀκόμη καὶ τὸ κυπαρίσσι, ποῦ φαίνεται ἀπὸ τὸ παράθυρον τοῦ γραφείου του.

« Ἀγνάντια τὸ παράθυρο· σὺν βᾶθος
Ὁ οὐρανός, ὅλο οὐρανός, καὶ τίποτ' ἄλλο·
Κι' ἀνάμεσα, οὐρανόζωστον δλόκληρο,
Ψηλόλιγνο ἓνα κυπαρίσσι· τίποτ' ἄλλο.
Καὶ ἡ ξάστερος ὁ οὐρανός ἢ μαῦρος εἶναι,
Στὴ χαρὰ τοῦ γλανκοῦ, στῆς τρικυμᾶς τὸ σάλο,
Ὅμοια καὶ πάντα ἀργολυγᾶει τὸ κυπαρίσσι,
Ἦσυχο, ὠραῖο, ἀπελιτισμένο. Τίποτ' ἄλλο. »³

Γενικῶς ἡ αἴσθησις τῆς ἐλληνικῆς φύσεως τοῦ εἶναι ἔντονος. Τὸν θάνατον τὸν ἀποστρέφεται, πρὸ πάντων διότι θὰ τοῦ στερήσῃ τὴν ἀέναον αὐτὴν πηγὴν χαρᾶς.

« Τὴν ὥρα τὴν ὑπέρτατη ποῦ θὰ τὸ σβῆ τὸ φῶς μου
ἀγάλια ἀγάλια ὁ θάνατος, ἕνας θὰ νὰ εἶν' ἐμένα
ὁ πῶς τρανὸς καημὸς μου...
Θὰ εἶναι πῶς δὲ δυνήθηκα μ' ἐσὲ νὰ ζήσω, ὦ πλάση
πράσινη, ἀπάνου στὰ βουνά, στὰ πέλαγα, στὰ δάση,
θὰ εἶναι πῶς δέ σε χάρηκα σκυφτὸς μέσ' τὰ βιβλία,
Ἦ Φύση δλάκερη ζωὴ κι' δλάκερη σοφία! »⁴

Ὅμοῦ μετὰ τῆς φύσεως αἰσθάνεται νὰ δένεται ἡ ψυχὴ του σφιγκτὰ μὲ τὴν καθημερινὴν ἐλληνικὴν ζωὴν καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά της. Ἡ μοῦσα του ἐκείθεν παίρνει πτερὰ ἐνωρίς.

1. Ὅμοιος, σ. 36.

2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 93.

3. Αὐτόθι, σ. 90.

4. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἔκδ., σ. 172.

« Καθ' Ἄη- Βασίλη καὶ Χριστοῦ, κάθε Λαμπρὴ καὶ Φῶτα
 ἡμέρες γιὰ τὰ σπῖτια μας εὐχῶν καὶ παιγνιδιῶν,
 χελιδονάκια τῆς χαρᾶς μᾶς φέρουνν πρώτα - πρώτα,
 καὶ κεληθοῦν οἱ στίχοι μας στὰ χεῖλη τῶν παιδιῶν... »

Τοῦ ριζικάρη τ' Ἄη- Γιαννιοῦ γιορτὴ σὰν ξημερώση,
 κάθουντ' οἱ νιὲς ὀλόγυρα στ' ἀμίλητο νερὸ
 καὶ κάθε μιᾶς τῆ μοῖρα της θὰ ρθῆ νὰ φανερώση
 στιχάκι πότε ὀλόγλυκο καὶ πότε ἀγκαθερό...¹

Ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ καὶ καθημερινὰ ἢ σκέψις του καὶ ἡ μελέτη του ἀνέρχεται εἰς τὰ γενικώτερα, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πᾶν ἑλληνικὸν τὸν συγκινεῖ εἴτε εἰδωλολατρικὸν εἴτε χριστιανικόν. Εἰς τὸν « Ὑμνον τῆς Ἀθηνᾶς » μᾶς δίδει τὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ὡς στοιχείου ἡμερωτικοῦ καὶ ἀνυψωτικοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν.

« Κι' ὅπου διαβαίνεις καὶ περνᾶς τῆς γῆς τὴν ὄψη ἀλλάζεις,
 καὶ δυναμώνεις τὴ ζωὴ, τὸν κόσμον μεγαλώνεις
 φωτίζει ὁ ἥλιος τὲς ματιὰς κι' ἐσὺ τὸ νοῦ φωτίζεις...
 Ἐσὺ τὸ νοῦ φανέρωσες τοῦ κόσμου κυβερνήτη... »²

Τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν μοῖραν αἰσθάνεται καὶ ἐξαιρεῖ εἰς τὴν « Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ » καὶ τὸν « Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου ». Ἐκεῖ διαγράφονται αἱ ἐναλλαγαὶ τυχῶν, οἱ σκληροὶ ἀγῶνες καὶ αἱ πικραὶ δοκιμασίαι.

« Κι' ἀπὸ κασιτίλλια φράγκικα, κι ἀπὸ τοὺς λεβανίνους
 γιालούς, Λατίνοι, Νορμανοί, Κελτοί, Μογγόλοι, Τοῦρκοι !...
 Καὶ ἡ πόλη καὶ ἡ κοσμόπολη, ζωστή, παρμένη. Πάει,
 πάει. Τοῦ Κυρίου ὁ ναός ! Ἀχοῦρι κοπρισμένον
 ἀπὸ τᾶλόγατα τοῦ ὄχτροῦ. »³

Ἀλλὰ καὶ τὴν ἔγερσιν καὶ ἀναγέννησιν, προφητεύει ὁ ποιητής. Τὴν προφητεύει μάλιστα εἰς στιγμὰς χρισίμους, γεμάτας εὐθύνας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀποθάρρυνσις ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ θανάσιμος.

« Καὶ θᾶκούσης τῆ φωνῆ τοῦ λυτρωτῆ,
 θὰ γδυθῆς τῆς ἁμαρτίας τὸ ντύμα,
 καὶ ξανὰ κυβερνημένη κι' ἀλαφρὴ
 θὰ σαλέψης σὰν τὴ χλόη, σὰν τὸ πουλί, »

1. Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου, 1886.

2. Β' ἐκδ., σ. 14 - 15.

3. Φλογέρα, Β' ἐκδ., σ. 129.

σὺν τὸν κόρφο τὸ γυναικίειο, σὺν τὸ κῦμα,
καὶ μὴν ἔχοντας πῶς κάτου ἄλλο σκαλὶ
νὰ κατακυλίσῃς πῶς βαθιὰ
στοῦ κακοῦ τῆ σκάλα, —
γιά τ'ἀνέβασμα ξανά πὸς σὲ καλεῖ
θὰ ἀστεινθῆς νὰ σοῦ φνιτρώσουν, ὦ χαρά!
τὰ φτερά
τὰ φτερά τὰ πρωτινά σου τὰ μεγάλα!»¹

Εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ « Δωδεκαλόγου » ὁ Παλαμᾶς εἶχε γράψῃ εἰς Motto τὸ ἐν δράματι δοθὲν παράγγελμα πρὸς τὸν Σωκράτην, « **Μουσικήν ποιεῖ καὶ ἐργάζου** ». Δὲν ἐπετέλει ὅμως ἀδιαλείπτως τὴν πρώτην μόνον ἐντολήν, τῆς ποιήσεως. Ἐπραγματοποιεῖ καὶ τὴν δευτέραν, τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν. Δὲν ἔμεινε ἡ ποίησις του εἰς ἓνα κόσμον φανταστικόν, οὔτε ἐξηντλεῖτο εἰς προσωπικοὺς ρεμβασμους. Ἦδη τὸ 1896 συνέθετε τὸν καθιερωθέντα ἔκτοτε « Ὀλυμπιακὸν Ὕμνον » μὲ τὴν Πινδαρικὴν ἐπίκλησιν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν του.

« Ἀρχαῖο πνεῦμ' ἀθάνατο, ἀγνὲ πατέρα
Τοῦ ὄρατον, τοῦ μεγάλου καὶ τάληθινοῦ
Κατέβα, φανερώσου κι' ἄστραψ' ἐδῶ πέρα
Στῆ δόξα τῆς δικῆς σου γῆς καὶ τοῦρανοῦ. »²

Διὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτὴν μοχθεῖ ἀδιαλείπτως μὲ συνεργασίας καὶ δημοσιεύματα εἰς Ἐφημερίδας, Περιοδικὰ φιλολογικὰ καὶ σατυρικά, εἰς Ἡμερολόγια. Ἡ ἐπίδρασις του ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς νεολαίας καὶ ἡ παιδεία τῆς νεολαίας τὸν ἀπασχολεῖ. Τὸ 1910 δημοσιεύει: « **Τὰ σχολεῖα χτίστε!** »

« Μὲ τῆ φλόγα πὸς ψαίνει καὶ πὸς πλάθει,
μὲ τῆς καρδιάς τῆ φλόγα, μὲ τοῦ Λόγου
τῆ δύναμη, ξεσκέπαστα, καθάρια,
καὶ μὲ τὰ χέρια καὶ μὲ τὰ μαχαίρια
τὸν τόπο πάρτε...
Διὰ χτίστε τα, ἀπλόχωρα, μεγάλα. »³

Πᾶσαν ἐθνικὴν προκοπὴν καὶ πρόοδον, πᾶσαν νίκην καὶ πᾶσαν ἐπέτειον νίκης τὴν ὑμεῖ. Εἰς τὸ « Τραγοῦδι τῶν Ἑφτά Νησιῶν » ψάλλει τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑπτανησιῶν διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν.

1. Δωδεκαλόγος, Β' ἔκδ., σ. 120.

2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 136.

3. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἔκδ., σ. 78.

« Τοῦ κάκου ὁ ξένος μὲ λογῆς δολώματα καὶ βρόχια
καὶ μάγια μᾶς τραβᾷ.

Ἐπὶ τῆς γῆς τοὺς θησαυρούς, μάννα ἢ δική σου φτώχεια
στοιχίζει πῶς ἀκριβά. »¹

Ἄλλὰ καὶ τῆς Κύπρου τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἔνωσιν ὁραματίζεται προφητικῶς ὡς βεβαίαν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1901· διότι καίτοι « πολλοὺς ἀφέντες ἄλλαξε, δὲν ἄλλαξε καρδιά ». Δημοσιεύει διὰ τοὺς νέους τῆς Κύπρου πῶς ἐπεσκέφθησαν τότε τὴν μητέρα πατρίδα τὸ ποίημα « Κύπρος », πῶς ἐκχειλίζει ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν εἰς τόνον διθυραμβικόν.

« Καλῶς μᾶς ἤρθατε παιδιὰ! Στὴν Κύπρο τὴν ἀέρινη,
στὴ Μακαρία τὴ γῆ,
στὴ πόλις πολὺπαθο κορμὶ ἢ ἀγνή ψυχὴ δὲν ἔσβουσε
καὶ ζῆ, καὶ ζῆ, καὶ ζῆ! »²

Ἐπίστεμμα τῆς ἐμπνεύσεώς του ἀπετέλεσεν ὁ « Ὕμνος τῶν Ἑλλήνων », ἀπὸ τὰ μεγαλοπρεπέστερα τῆς τελευταίας του συλλογῆς.

« Εἶμαι ἢ πατρίδα. Μουσικὴ στὸ διάβα μου τὸν ἀέρα
δένει. Ριζώνω ὅπου σταθῶ. Φῶς ὅπου πατῶ σπέρνω.
Καὶ μᾶς ἀλήθειας καὶ μᾶς χάρις εἶμ' ἐγὼ ἢ μητέρα,
καὶ ἤρθα. Τὸν ὕμνο φέρνω...

Παιδιὰ μου, ὅσοι, προφῆτες μου, στρατιῶτες, ἀρχηγοί...
πνοὲς κι' ἂν πλανᾶστε σ' ἄλλη ζωὴ, λείψανα κι' ἂν κοιμᾶστε,
οἶς λειτουργῶ στὴ δόξα μου. Μακαρισμένοι νά 'στε! »³

Τὸν ἀπήγγειλεν ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἠρώου τοῦ Κιλκίς τὸ 1929.

Ἡ προσωπικότης τοῦ Παλαμᾶ διεμορφώθη μὲ αὐτοπροσπάθειαν καὶ αὐτοεμβάθυνσιν. Δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ, ὅτι ἦτο σμίλευμα εὐκαιρικῶν παρορμήσεων καὶ ἔξωθεν ἐπιδράσεων. Ἡ μελέτη τοῦ ἦτο ἀδιάκοπος ἀσχολία. Τοῦ ἦτο οἰκεία ἢ Ἱστορία ὄχι μόνον ἢ Ἑλληνικὴ ἀλλὰ καὶ ἢ Παγκόσμιος, ἢ Λογοτεχνία τόσον ἢ Νεοελληνικὴ καὶ ἢ Κλασσικὴ, ὅσον καὶ ἢ Εὐρωπαϊκὴ. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Φιλολογία, ἢ Θρησκευολογία καὶ ἢ Φιλοσοφία τὸν ἀπησχόλησαν κατὰ τὰς κοσμοθεωρητικὰς του ἀναζητήσεις.

Τὰ βιβλία ἐν γένει ἀπετέλεσαν τὸ δεύτερον μέγα πάθος του μετὰ τὴν

1. Αὐτόδι, σ. 61.

2. Παράβ. ἐφημ. « Ἐστία » 8-4-1901 καὶ Ἡ Πολιτεία καὶ ἢ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σελ. 53-55.

3. Περάσματα καὶ Χαιρετισμοί, σ. 210.

φύσιν. Θεωρεῖ, ὅτι τοῦ ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν εἰς δεύτερος κόσμος, ὁ mundus intelligibilis, εὐρύτερος κατ' ἀξίαν ἀπὸ ὅ,τι ὁ mundus sensibilis.

« — Σάμπως ἐμεῖς ἀπ' τὴν καρδιά δὲν ἤμαστε τῆς Φύσης ;
Καὶ σὰν πνοὲς δὲν εἴμαστε κι' ἀπὸ παντοῦ δὲν πνέμε ;
Καὶ δὲ χαλαῖμε σὰ σεισμοὶ καὶ σὰ φωτιᾶς δὲν καίμε ;
Σὰν τὰ πελώρια βύσσινά δὲν εἴμαστε τῆς δύσης
καὶ σὰν τὰ ρόδα τῆς ἀγῆς ;
Βοήθεια ἐμεῖς δὲν εἴμαστε γιὰ νὰ τὸ κατεβάσῃς
τᾶλλο, τὸ μέγα τῆς ζωῆς βιβλίο, τολόγγυρά σου ;...
Τοῦ κόσμου ἐμεῖς δὲ φέρομε τὲς δέσποινες Ἰδέες
πίσω ἀπ' τὰ μύρια ἀλλάσματα πάντα ἴδιες, πάντα νέες ; »¹

Ὁ στοχαστικὸς ρεμβασμὸς τῆς πρώτης νεότητος μὲ τὴν μελαγχολίαν του δὲν ἀποβαίνει ψυχασθενικὸς, ἀλλὰ καθίσταται δι' αὐτὸν ἀφετηρία ἐμβαθύνσεως ψυχῆς.

« Μιὰ πίκρα εἶν' ἀμίλητη, μιὰ πίκρα εἶν' ἀξήγητη
μιὰ πίκρα μεγάλη,
ἡ πίκρα ποὺ εἶν' ἄσβυστη καὶ μέσ' στὸν παρόδεισο
τῶν πρώτῳ μας χρόνῳ κοντὰ στάκρογάλι. »²

Ἡ γνῶσις δι' αὐτὸν δὲν εἶναι ἀδυνατίσμα τοῦ συναισθήματος. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα συμπληρώνονται καὶ αὐξάνονται ἀμοιβαίως.

« Ὅσο γνωρίζεις πιὸ καλὰ
ἴσο ἀγαπᾶς πιὸ πλέρια...
Ὅσο καὶ πιὸ πολὺ ἀγαπᾶς
καὶ πιὸ πολὺ γνωρίζεις. »³

Αἰσθάνεται τὸ βλέμμα τοῦ καλλιεργημένου ἀνθρώπου νὰ ἀποικτᾷ ἄλλα αἰσθητήρια, τὰ ὁποῖα ὁ ἀντιπνευματικὸς τύπος δὲν ἔχει.

« Τὰ μάτια μου ἄλλα, κι ἄλλα εἶναι τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων. »⁴

Μὲ τὴν διαρκῆ αὐτοπαιδείαν βλέπει νὰ τοῦ ἀποκαλύπτεται ἄλλη ἱεράρχησις τῶν ἀξιών, διάφορος ἀπὸ τὴν κοινήν. Οἱ Πλατωνικοὶ Ἀναβαθμοὶ ἐπαναπροβάλλονται.

1. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 173.

2. Καημοί, σ. 28.

3. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 56.

4. Παράκαιρα, σ. 91.

« Μὴν ἀγαπᾶς, τί ὁ ἔρωτας σκλαβώνει;
θάμαζε! ὁ θαυμασμός μᾶς μεγαλώνει. »¹

Ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία, τονίζει, εἶναι δυνατὴ μόνον δι' αὐτοελέγχου καὶ αὐτοευθύνης.

« Ἐνας πόλεμος ἄβυσσος κρατιέται
τοῦ ἐλεύτερου, τοῦ ἐνός, τοῦ μόνου ἀνθρώπου,
μὲ τῶν ἀνθρώπων τὰ κοπάδια. Καὶ εἶπες:
Σπᾶστε τὴν ἀλυσίδα, τῶνομά της
ὅποιο κι' ἂν εἶναι... »²

Αἱ διαψεύσεις τῆς ζωῆς του ἦσαν πολλαί. Δὲν ἦτο μόνον ὁ βαθὺς πατρικὸς πόνος διὰ τὸν χαμὸν τοῦ παιδιοῦ του ποὺ ἐγέννησε τὴν συλλογὴν « **Τάφος** ». Τὸ ποίημα « **Χαλάσματα** » ζωγραφίζει τὸν πίνακα τῶν ἀπογοητεύσεών του.

« Γύρισα στὰ ξανθὰ παιδιάτικα λημέρια,
Γύρισα στὸ λευκὸ τῆς νιότης μονοπάτι,
Γύρισα γιὰ νὰ ἰδῶ τὸ θανασιτὸ παλάτι
Γιὰ μὲ χτισμένο ἀπ' τῶν Ἐρώτων τᾶγια χέρια.
Τὸ μονοπάτι τόπνιξαν οἱ ἀρκουδοβάτοι,
Καὶ τὰ λημέρια τάκαψαν τὰ μεσημέρια,
Κ' ἕνας σεισμός τὸρριξε κάτον τὸ παλάτι,
Καὶ μέσ' στὰ ἐρείπια τώρα καὶ σταποκαῖδια
Ἀπομένω παράλυτος· σαῦρες καὶ φεΐδια
Μαζί μου ἀδερφοζοῦν οἱ λῦπες καὶ τὰ μίση·
Καὶ τὸ παλάτι ἕνας σεισμός τόχει γκρεμίσει. »³

Τὰ γήινα τὰ ἐγνώρισε καὶ τὰ ἔψαλλεν εἰς ὃ, τι εἶχον χαρακτηριστικόν. Ἐγνώρισεν ὅμως καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀτέλειάν των. Τὴν ἐκφράζει μὲ τὸ ποίημα του « **Ἡ χώρα ποὺ δὲν πεθαίνει** »⁴. Ὁ πόθος τῆς ὑπερβάσεως ἄλλωστε εἶχε φανερωθῆ εἰς τὸ πρῶτον ποίημά του « **Ποιὸς ξέρει σιᾶλλα τᾶστρα**; »⁵

Τὸ θρησκευτικὸν θέμα ἀνακινεῖται συνεχῶς εἰς τὴν ψυχὴν του. Διήλθεν ἀπὸ περιόδους κρίσεων καὶ ταλαντεύσεων, ἀναζητῶν μίαν πίστιν ἐπέκεινα τῶν δογμάτων.

1. Βωμοί, Β' ἔκδ., σ. 11.

2. Φλογέρα - Ἡρωϊκὴ Τριλογία, Β' ἔκδ., σ. 151.

3. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 41.

4. Βωμοί, Β' ἔκδ., σ. 4.

5. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἔκδ., σ. 91.

« Ἀδέρφια μου, νὰ πλάσωμε
 νέα θρησκεία ἐλάτε,
 ἀσάλευτη, πανύψηλην
 Ἀλήθεια, ἕνα παλάτι
 τῶν ὄλων γιὰ ὄλους! ἄφραστη
 θρησκεία πὸν νᾶχη κάτι
 πλέον βαθὺ ἀπ' τὸν ἔρωτα
 πὸ μέγα ἀπ' τὴ θυσία
 καὶ κάτι πλέον ἀπέραντο
 κι' ἀπ' τὴν Ἀθανασία. »¹

Οἱ ἐνθουσιασμοὶ τοῦ διὰ τὰς πίστεις τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι συχνοί. Ὑπὸ τὸ μυθολογικὸν ἔνδυμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος διαβλέπει πυρῆνας καθαρᾶς πνευματικότητος. Ἀναγνωρίζει ὁμως ἐν τέλει τὴν εἰς δύναμιν ἐκφράσεως ὑπεροχὴν τῆς ὀρθοδόξου θρησκευτικότητος μετὰ τὰς ἐφορτάς της καὶ τὴν λατρείαν της.

« Τοῦ κάκου δὲ μ' ἐπήγαινε ὁ πατέρας
 τὴν Κυριακὴ στὴν ἐκκλησιά·
 τῆς γνώσης δὲν τὴ ρούφηξε τὸ τέρας
 τῆς νιότης μου κάθε ὀροσιά.
 Τοῦ κάκου δὲ μὲ κοίμιζε ἡ μητέρα
 μὲ τῶνομα τῆς Παναγιάς,
 τῆς πίστες ὅλα τᾶνθη πέρα ὡς πέρα
 δὲ μοῦ τὰ μάρανε ὁ βοριάς... »²

Ἡ θρησκευτικὴ βίωσις εἶναι δι' αὐτὸν πηγὴ γνώσεως ὑψηλοτέρα ἀπὸ τὴν διαλύουσαν συλλογιστικὴν λεπτολογίαν.

« Κάθε φορὰ τὸ σήμαντρο τοῦ ἐσπερινοῦ ἢ τοῦ ὄρθρου
 πὸν σπρώχνει μιὰ φτωχὴ ψυχὴ νὰ κάμη τὸ σταυρὸ της
 τὸ κίνημα τὸ ἀθέλητο κι' ἀπ' τὴν καρδιά βγαλμένο
 πὸ πολλὸ ἀξίζει, πὸ σοφὸ τὸ σταυροκόπημά της
 κι' ἀπ' ὄλους τῶν πολύξερων τοὺς νόμους καὶ τοὺς δρόμους. »³

Τὴν ἀνάτασιν αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν τὴν αἰσθάνεται ὡς μίαν φλόγα, ὡς ἕνα « Πυρετιόν ».

1. Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, 40.

2. Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου, Β' ἐκδ., σ. 121.

3. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 64.

« Κυρίαρχη φλόγα μυστικῆ, νὰ μὲ γυρνᾶς
 ὅπου ἡ ζωὴ δὲ ζῆ σὴν πατημένη σιγάτα,
 καίγοντας, τρώγοντάς με νὰ μὲ ἀναγεννᾶς...
 Κάμε το σάχητη, ἀγέρα, ἀχνὸ καὶ ὄ,τι βαρὺ,
 χοϊκὸ σ' ἐμένα... »¹

*
 * *

Ἡ πολυφωνία τῆς λύρας τοῦ Παλαμᾶ, δείγματα τῆς ὁποίας παρεθέσαμεν, μαρτυρεῖ τὸ πολυδύναμον τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἀκροατῶν του. Ἡ πηγαία συγκίνησις διὰ τὰ ἀπλᾶ καὶ ταπεινά, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλά, συνυπάρχουσα μὲ δύναμιν ἐκφράσεως, γεννᾷ πλουσίαν ἀκτινοβολίαν.

Ἡ ἔμπνευσις του ἔχει ὑγείαν καὶ ρωμαλεότητα. Συγκινεῖται διὰ τὸ ἐξαίρετον, τὸ μοναδικόν, τὸ πληρὸς ζωῆς. Τὸ παράδοξον, τὸ ἀσθενικόν, τὸ ἄρρωστον, ἢ κολοβωμένη ζωὴ δὲν ἔλκύουν τὸ βλέμμα του. Ἀκόμη καὶ ὅταν ψάλλῃ τὰς ἀτυχίας τῆς φυλῆς, δὲν γίνεται θρηνητικὸς. Ἐχει ὑπερφάνειαν διὰ τὰ σήμερον ἐπιτυγχάνόμενα. Βλέπει τὰς ὑλικὰς διαστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ βλέπει καὶ τὰς πνευματικὰς. Αἰσθάνεται σαφῶς, ὅτι τὸ πνεῦμα κινεῖ τὴν ὕλην. Ἡ δημιουργία ἀκριβῶς ἐνὸς πνεύματος ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος, εὐθύνης συνεχοῦς ὄλων διὰ τὴν κατάστασίν της εἶναι τὸ διαρκὲς κήρυγμά του. Κινεῖ τοὺς ἀναγνώστας του νὰ συνειδητοποιήσουν πόθους καὶ νὰ αἰσθανθοῦν σαφέστερον ὅ,τι μόλις διησθάνοντο.

Ὁ τρόπος παραστάσεως τῶν θεμάτων ἐπαυξάνει τὴν ἐκ τῆς σημασίας των ἐπίδρασιν. Ἐχει ἄνεσιν καὶ πρωτοτυπίαν εἰς τὸ νὰ συνυφαίνῃ τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα. Δημιουργεῖ προσωπικὸν ὕφος. Ἡ γλῶσσα του εἶναι πλουσία εἰς ἐκφραστικὰ σύμβολα. Ἡ πολυμάθειά του τοῦ δίδει τὴν εὐχέρειαν νὰ ἀρύεται στοιχεῖα ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν δημοτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν λογίαν γλῶσσαν, τὰ ὅποια δι' αὐτοῦ πολιτογραφοῦνται μονίμως εἰς τὸν ποιητικὸν μας λόγον.

Τὰ πλαστικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιεῖ, εἰκόνες, παρομοιώσεις, μεταφοραὶ, προσωποποιήσεις, πτερόνουν τὴν φαντασίαν, ἐνῶ τὰ μουσικὰ στοιχεῖα, τῶν λέξεων καὶ τῶν μέτρων κινοῦν τὴν ψυχὴν ζωηρῶς. Ὁ στίχος του ἔχει πληρότητα εἰς ρυθμικὴν πορείαν στερεώνουσαν καὶ ἀναδεικνύουσαν τὴν ἰδέαν. Ἐπειδὴ ἐμφανίζει ἀπαρτίωσιν καὶ ἐνότητα, καθίσταται δυνατὴ ἡ χρῆσις ἀκόμη καὶ μεμονωμένων στίχων του ἀποφθεγματικῶν. Ἰδίᾳ τὰ εἰς ἔκτασιν ᾠδῆς ποιήματα παρέχουν τὴν δυνατότητα ταύτην. Συχνὰ ὁ ἀναγνώστης ἐπαναστρέφει διὰ τοιαύτας ἀναζητήσεις.

1. Περὰσματα καὶ Χαιρετισμοί, σ. 48.

Γεννᾶται βεβαίως τὸ ἐρώτημα, ἐὰν πᾶν ὄτι παρήγαγεν ὁ Παλαμᾶς ἔχη τὴν αὐτὴν δύναμιν εὐτυχοῦς συζυγίας θέματος καὶ παραστάσεως. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὅμως ἰσχύει γενικώτερον. Εἰς τὴν δημιουργίαν ὄλων τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα των ἔχουν διαβαθμίσειν ποιητικῆς στάθμης, ὅπως τὰ φυσικὰ τέκνα παντὸς γεννήτορος διαφορὰν ὑγείας καὶ εὐρωστίας. Ἐκαστος ποιητῆς εἶναι ὄργανον συνεχῶς δονούμενον ἀπὸ συναισθήματα, τόσον διὰ τὴν φύσιν ὅσον καὶ διὰ τὴν ζωὴν, ἀποδιδόμενα ποιητικῶς. Πολλοὶ θέλουν, καὶ ἔχουν τὴν δύναμιν, νὰ διατηροῦν μόνον τὰ ῥωμαλέα καὶ ἄρτια γεννήματα τῆς μούσης των. Τὰ ἄλλα τὰ ἐξαφανίζουσι, κυριαρχοῦμενοι ἀπὸ μίαν καλλικρατεΐαν. Ἄλλοι ὅμως δὲν φθάνουσι ἕως ἐκεῖ.

Τὰ αἰσθάνονται ὅλα ὡς ἰδικὰ των, ὡς τέκνα ψυχικῆς κνοφορίας, καὶ θέλουν νὰ τὰ ἔχουν ἐνώπιόν των. Ὅλα τὰ θέλουν καὶ ὅλα τὰ ἀγαποῦν, διότι ὅλα συνθέτουσι τὴν προσωπικὴν των πορείαν ζωῆς. Ὅσα, ἀντικειμενικῶς κρινόμενα, θεωροῦνται κοινῶς ὡς ἡσσονος ἀξίας, ὑποκειμενικῶς δι' αὐτοὺς παραμένουν ἀπαραίτητα.

Ὅταν διεξερχώμεθα τὰ « Ἄπαντα » μεγάλων ποιητῶν, εὐρίσκομεν καὶ ἀδύναμα ποιήματα, τὰ ὁποῖα ὀλίγον προσέχομεν, ἀναζητοῦντες τὰ ἀριστουργήματα. Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Γκαίτε καὶ μὲ τὸν Σίλλερ καὶ μὲ τὸν Οὐγκὼ καὶ μὲ τὸν Whitman, ὡς καὶ μὲ τόσους ἄλλους. Ἡ μεγαλειότης των ὅμως δὲν μειοῦται ἐκ τούτου. Ἀρκεῖ δι' αὐτὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀριστουργημάτων των. Διὰ τὸν Παλαμᾶν συμβαίνει κατὰ ἀνάλογον. Εἰς τὰς δέκα ἐννέα ποιητικὰς συλλογὰς του θὰ εὐρεθοῦν καὶ ποιήματα μὲ ἀσθενεστέραν ἔμπνευσιν, πτωχότεραν αἰσθαντικότητα, περισσότεραν λογικοποίησην, ἐπιβάρυνσιν μὲ πολυγωνσίαν. Τὰ γενναῖα ὅμως καὶ ὑψηλῆς πτήσεως ἐπιτεύγματα ἀποκαλύπτουσι μίαν προσωπικότητα οὐχὶ κοινοῦ μέτρου. Φανεροῦνται τὰς κορυφὰς εἰς τὰς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ ἡ ἔμπνευσις του. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀδύνατα δὲν θὰ εὔρηθῃ ὁ ἐπίμονος ἀναγνώστης κατὰ τὸ χαμηλόν. Σκληρότητα στίχων ναί. Ὅχι ὅμως διατριβὴν περὶ τὸ κατώτερον, τὸ ἀλλόκοτον, τὸ ἀναρχικόν, μὲ τὰ ὁποῖα τόσον συχνὰ μᾶς ταλαιπωροῦν ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ συγχρονισμοῦ οἱ βιασταὶ τῆς τέχνης.

Συναφὲς εἶναι τὸ θέμα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Παλαμᾶ ὡς σκοτεινοῦ παρ' ὀρισμένων ἀναγνωστῶν του. Τοῦτο ὁσάκις συμβαίνει δὲν μαρτυρεῖ ἀδυναμίαν τοῦ ποιητοῦ πρὸς σαφήνειαν, ἀλλ' ἑλλιπῆ προπαιδείαν τοῦ ἀναγνώστου εἰς ἐννοίας καὶ ἀξίας βασικῆς μορφώσεως. Ὁ σημερινὸς μέσος τύπος ἔχει συνθῆσει νὰ συγκινῆται ἀπὸ σύντομα λυρικά ἔργα ἔρωτισμοῦ, φυσιολατρείας προχείρου, ἢ τρεχούσης κοσμικότητος εἰς ὕφος συνομιλίας νοχελουῦς. Ὁ Παλαμᾶς ἀρχίζει ἀκριβῶς πέραν τούτων. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι, ποῦ τὸν τοποθετεῖ εἰς ἄλλην κατηγορίαν ποιητικῆν.

Ὁ Παλαμᾶς κατέστη ἔθνικὸς διδάσκαλος ἐν κλασσικῇ ἐννοίᾳ. Διδάσκαλος τῶν συγχρόνων του, τοὺς ὁποίους συνεχεῖναι ἀκαταπαύστως καὶ ἀνελέωνε

τὸ ποιητικόν των αισθητήριον. Διδάσκαλος τοῦ γένους, διότι τὸ ἔργον του προσετέθη παγίως εἰς τὴν πνευματικὴν μας κληρονομίαν. Διδάσκαλος παντὸς προσώπου, στοχαζομένου τὸν ἑαυτὸν του, τὴν ζωὴν, τὸν ἀνθρωπισμὸν.

Ὅσον καὶ ἂν περνοῦν τὰ ἔτη, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ συρροῦ καὶ τῆς ἐπικαιρότητος διαδέχονται ἄλληλα, μία « **Ἐκλογή ἀπὸ τὸ Ποιητικὸν ἔργον τοῦ Παλαμᾶ** » θὰ βοηθῇ πάντα μοχθοῦντα, νὰ ἐκλεπτύνῃ τὴν εὐαισθησίαν του, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς ἐρωτήματα θεμελιακά, καὶ νὰ δξύνῃ τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ